

Jonina Lipskienė, Vaizdingieji lietuvių kalbos posakiai, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 704 p. ISBN 978-9955-704-43-0

Joninos Lipskienės „Vaizdingieji lietuvių kalbos posakiai“ (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 704 p.) tai tęsinys bemaž prieš trisdešimt metų jos sudarytos knygelės „Lietuvių kalbos somatiniai posakiai“ (su galvos dalių pavadinimais) (Vilnius, Mokslas, 1979, 356 p.). Šiame rinkinyje yra pateikti ne tik lietuvių kalbos somatiniai frazeologizmai, bet ir artimi frazeologizmams laisvesni žodžių junginiai su kūno dalių (išskyrus galvos) pavadinimais, autorės per daugelį metų surinkti iš įvairių tarmių, iš didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ ir jo kartotekos, iš Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus archyvo, iš išleistų tarmių, frazeologijos ir kitų žodynų, smulkiosios tautosakos rinkinių, iš įvairių rašytojų kūrinių, periodinių leidinių ir kt. Po pratarmės trumpai aprašoma frazeologizmų ir posakių pateikimo tvarka.

Knygoje pateikiamų frazeologizmų ir vaizdingųjų posakių gramatinė sandara yra labai įvairi. Tai ir vardažodiniai (daiktavardiniai, būdvardiniai), veiksmažodiniai ir kitų kalbos dalių junginiai, taip pat junginiai, turintys palyginimo formą. Lyginamieji junginiai paprastai turi daugiau ar mažiau apibrėžtą aplinką, kuri nurodoma po reikšmės aiškinimo lenktiniuose skliausteliuose. Vaizdingieji posakiai ir frazeologizmai knygoje pateikiami ne pagal gramatinę dominantę, o abėcėlės tvarka kūno dalių pavadinimų lizdais. Lizdų pamatinėje kūno dalių pavadinimų antraštėje pirmiausia pateikiamas bendrinės kalbos žodis (žodžiai), o lenktiniuose skliausteliuose pateikiami visi sinoniminiai ryšius turintys rečiau vartojami pavadinimai. Ypač dideli lizdai yra pamatinių antraščių *káilis*, *rankà*, *sédmenys* (*sédynė*), *uodegà* ir jų šnekamosios kalbos ar stilistinių sinonimų. Pvz., lizdo *káilis* antraštėje skliausteliuose dar pateikiama 17 tarminių ar stilistinių sinonimų. Lizdo *sédmenys*, *sédynė*, *pastūrgalis*, *strėngalis*, *užpakalis* pamatinėje antraštėje skliausteliuose duodama dar apie 60 sinonimų! Su žodžiu *rankà* ir jo sinonimais pateikiama daugiau nei 650 frazeologizmų ir posakių, o su žodžiu *širdis* – net 134 puslapiai! Vis dėlto kai kurie posakiai, rodosi, į šį rinkinį neturėjo būti įtraukti, nes jie arba nėra somatiniai, arba nėra desemantizuoti, apstabarėję ar vaizdingi. Pavyzdžiui, kai kurie posakiai su žodžiais *lašiniai* (*lašiniš*) ir bemaž visi su žodžiais *spirgai*, *spirginys*, *spirginiai* (p. 242–246) nėra somatiniai, nes minėti žodžiai reiškia ne kūno dalies pavadinimą, o maisto produktą: (rūpi) *kaip čigōnui lašiniai*; (spirga, karščiuojasi) *kaip lašiniai keptūvej*; (slenka, sėlina) *kaip katė prie lašinių*; (velkasi, bindzina) *kaip katinas, lašinių prisivėdęs*; (čirška, karščiuojasi) *kaip spirginys* ir kt. Ne visi somatiniais laikytini ir posakiai su žodžiais *taukai* (*taukas*), *pūkas*, *pūslė*, pvz.: *kaip taukai ant viršaūs pasiródo* (p. 641), *vienì taukai* (apie riebų valgį, maistą) (p. 641), *rugių taukai* naminė degtinė, *várpučių taukai* toks gydymasis tepalas (p. 641), (myli) *kaip ugnis táukus* (p. 642), *bàlų pūkas* švylys, *pūkažolė* (p. 365), *pūkų žolė* švylys (p. 357), *pūslės žolėlė* naktiziedė (p. 358), *kaip pūslę pūtęs* [*mūšę kándęs*] (p. 359) ir kt. Prielinksninės konstrukcijos, pvz., *ikì* (*lìgi*) *dvišākymo* (*šākymo*, *tařpkiškio*, *tařpšakio*, *tařpūkiškio*, *žárgtų*, *žiřgtų*, *žiřklių*, *žiřklų*) (p. 638–639), *ikì* (*lìgi*) *juosmeņs* (*apjuōsto*, *júostos*, *pusiáu*, *pusiáujo*) (p. 73), *į júostą* (*júoston*) (p. 74), *lìgi papilvēs* (*pāpilvio*) (p. 299) ir pan. žymi daikto tįsumo ar būsenos erdvėje ribą arba ribą, iki kurios veiksmažodis apima daiktą, taigi nėra nei vaizdingas, nei metaforiškas pasakymas. Paprastais posakiais laikytini ir šie: *dėlnus* (*dėlnas*) *krýžiumi suiñti* ‘sukryžiuoti plaštakas’ (p. 47), *delnaiš sumušti* [*į dáiktą*] – antroji reikšmė ‘suploti delnais’ (p. 48), *į alkūnę stūktelėti* (p. 35), *į liemenį* (ką pasiūti) (p. 249), *liemenys* (= *liemuō*) *sukuñpo* ‘susikūprino’ (p. 249), *į pečiōmenčių tárpą niūkterėti* (p. 249), (kieno) *pašōnėje* (p. 304).

Rinkinyje ne visada nuosekliai ir tiksliai nustatomos pagrindinės (antraštinės) frazeologizmų ir posakių formos. Didelė dalis frazeologizmų ir posakių žymi veiksmą. Jei posakis atlieka asmeninio veiksmažodžio funkciją, tai jo antraštėje teiktina veiksmažodžio (gramatinės dominantės) bendratis. Daugeliu atvejų tai ir daroma, pvz.: *į kójas įstatýti* (p. 189), *į kójas* (*kójosna*) *pūlti* (p. 189), *rankàs kùšti* (p. 396). Vis dėlto ir čia pasitaiko nevienodumų bei nenuoseklumų, pvz.: *blūžnį uždega* (= *uždėgti*) (p. 44), *iš dēlno nepalėidžia*

(= *nepalėisti*) (p. 45), iš *dėlno pláuuko neišpeša* (= *neišpėšti*) (p. 45), *per žąsiės gėrklę plaučiūs gýdo* (= *gýdyti*) (p. 61), *gerklėjė plýšta* (= *plýšti*) ‘smarkiai šūkauti’ (p. 62), *kuolù gerklėjė atsistójo* (= *atsistóti*) – pirmoji reikšmė (plg. greta pateiktą *káulu gerklėjė įstrigti kam*) (p. 63), *į kóserę (kóserėn) sédosi* (= *sėstis*) (p. 65), *strėnų nepàneša* (= *nepanėšti*) (plg. greta pateiktą *strėnų nevaldýti*) (p. 482).

Nemažą grupę sudaro posakiai, žymintys būseną. Jų forma paprastai sutampa su žodžių junginio ar vienanario sakinio struktūra. Šių posakių antraštėje teikiamos tokios formos: daiktavardžių – vienaskaitos ar daugiskaitos vardininkas, eigos veikslo veiksmažodžių – esamojo laiko 3-iasis asmuo, o įvykio veikslo veiksmažodžių – būtojo kartinio laiko 3-iasis asmuo (akimirkos bei momentiniai veiksmažodžiai taip pat yra įvykio veikslo). Gerai pateiktos šios posakių antraštės: (kieno) *kraūjas gýslose prašnėko* (p. 68), *kraūjas gýslose užvirė kam* (p. 69), *kraūjas gýslose vėrda kieno* (p. 69), *káilis susišiáušė (užkaító, užsidedė, užvirė) kam* (p. 76), *káilis užšálo kam* (p. 76). Vis dėlto dažnai nepaisoma veiksmažodžių veikslų, pvz.: *delnaĩ niėžti; delnaĩ niežtėjo (pa<už>nįžo)* (= *delnaĩ niėžti (pa<už>nįžo)*) (p. 47), *vìsos gýslos virpėjo* (p. 67) dėtinas atskira reikšmė į greta pateiktą straipsnį *vìsos gýslos virpa kam* (p. 67), *kraūjas gýslose stįngsta (sustįngo, sukrėko, tėna, tenėjo, užšálo)* (= (kieno) *kraūjas gýslose stįngsta (sustįngo, sukrėko, tėna, užšálo)*) (p. 68), *káilis raítėsi* (= *raítosi*) (p. 76), *kraūjas dėga (užėina, užkaító, užsidedė, užvėrda, virė, užvirė) kam* (= *kraūjas dėga (užėjo, užkaító, užsidedė, užvirė, vėrda) kam*) (p. 201), *uodegà <pa>dilgo kam* (= *uodegà dilga (padilgo) kam*) (p. 647).

Pasitaiko atvejų, kai frazeologizmo ar posakio antraštėje pateikiama daiktavardžio daugiskaitos forma vien todėl, kad iliustraciniame sakinyje veiksmo subjektas vartojamas daugiskaitos forma, pvz.: *kaĩp dugnóliai* (p. 49) teiktinas atskira reikšmė straipsnyje *kaĩp dugnólis (dugnólaitis, dugnólius)* (p. 48); *gėrklės [kaĩp varliū] užáuge (gerklė = [kaĩp varlės] užáugus(i))* (p. 63); *kad gėrklės (= gerklė) plýšta* (p. 63); *kaklaĩs jóti* (p. 115) dėtinas atskira reikšmė prie *kaklù jóti* (p. 114), *kaklaĩs (= kaklù) atbúti (ištempti)* (p. 115); *kaĩp kùmsčiai (kùmsčios, kùmsštės)* (p. 233) pavyzdžiai įtrauktini į straipsnį *kaĩp kùmsštis (kùmsčia, kùmsštė)* (p. 231) atskiriomis reikšmėmis; *kaĩp pirštai* (p. 343) iliustraciniai sakiniai perkeltini į straipsnį *kaĩp pirštas* (p. 331–332) prie atitinkamų reikšmių; *pasturgalių (= pasturgalio) nevaldýti* (p. 423); *pasturgalius (= pasturgalį) kėlti* (p. 423); *kaĩp sùbinė (sùbinės) į tuřgų vežamà (vėžamos (= kaĩp sùbinė į tuřgų vežamà)* (p. 433); *sùbinės (sùbinių) nepavilkti (= sùbinės nepavilkti)* (p. 435).

Pasitaiko ir daugiau netikslumų, kai antraštėje vietoje pagrindinės žodžio formos pateikiama paradigminė forma, pvz., palyginimo *kaĩp klùpstį* (p. 131) vartojimo pavyzdys perkeltinas atskira reikšmė į straipsnį *kaĩp klùptis (klùptis)*. Palyginimo *kaĩp árklío karčiūs* (p. 117) antraštine forma teiktina *kaĩp árklío karčiai*. Tikslintinos ir šių posakių antraštinės formos: *kaĩp vānago gýsla pasidārė (= kaĩp vānago gýsla)* (p. 66), *ir gýslos užšále būvo kieno (= ir gýslos užšálo) ‘mirė’* (p. 67), *plūnsna iš rañkų iškřitusi būvo (= plūnsna iš rañkų iškřito)* (p. 353).

Ne visi frazeologizmai ar posakiai (ppr. kai kurie jų dėmenys) turi paradigmines formas, yra kaitomi, pvz.: *ne mūsų káilis užmokėš* (tiksliau būtų – (kieno) *káilis užmokėš*) (p. 77); *kad káilis káulų nepamėstų* ‘sakoma raginant valgyti’ (p. 125); [*neĩ (nė)*] *paũkščiai (šárka, várna) káulų neatnėš* ‘sakoma apie toli mirusį’ (p. 125).

Girtina, kad rinkinio sudarytoja po reikšmės aiškinimo skliausteliuose nurodo frazeologizmų ar posakių (ppr. lyginamųjų), atliekančių prieveiksmio funkciją, pastovią apibrėžtos leksinės reikšmės ir gramatinės kategorijos žodžių aplinką, pvz.: *kaĩp álkanas piłvas* ‘prastai (gieda, dainuoja)’ (p. 319), *kaĩp per pūslę* ‘menkai, neaiškiai (mato)’ (p. 359). Daugeliu atvejų būtinosios aplinkos žodis – veiksmažodis (veiksmažodžiai) pateikiamas taip: eigos veikslo – esamojo laiko 3-iasis asmuo, įvykio veikslo – būtojo kartinio laiko 3-iasis asmuo. Deja, kartais be reikalo pateikiama aplinkos veiksmažodžio bendratis arba eigos veikslo veiksmažodžio esamojo laiko 3-iasis asmuo, pvz.: *kaĩp šuvà į blaūzdaq* ‘staiga (pulti = puola)’ (p. 40); *kaĩp į sùbinę šáutas* vlg. ‘labai greitai (bėgti = bėga)’ (p. 440); *dėlnus pasispjáudęs* ‘smarkiai (dirbo = dirba)’ (p. 47).

Frazeologizmai ar posakiai gali varijuoti vardažodžio linksniu ir prielinksnine konstrukcija, tad skliausteliuose visas įvairuojančias prielinksnes konstrukcijas reiktų pateikti su prielinksniais, pvz.: *kaip* ^x*ùbagas už jeknàs (jahnàs)* (= *kaip* ^x*ùbagas už jeknàs (už jahnàs)*) (p. 132); *į dūgną (dugnìnę, dugnòlį, pāską) įkrėsti* (= *į dūgną (į dugnìnę, į dugnòlį, į pāską) įkrėsti*) (p. 419).

Rinkinyje frazeologizmų bei posakių sintaksiniai ryšiai daugeliu atvejų yra nurodomi, pvz.: *bámą díegia* kam (p. 38); *kraūjas gýslose užvirė* kieno (p. 69), *papūsk (pašvilpk, pašvėlpk, ^xpatrūbyk sl.) į uodegą (uodegōn)* kam (c reikšmė) (p. 675). Vis dėlto ir čia trūksta nuoseklumo, pvz.: *alkúnės blízga* (nėra kam) (p. 35); *iš bámboš taukai suñkiasi* (nėra kam) (p. 37); *bámbai ne šutvininkas* (nėra kieno) (p. 38); *papūskit* (= *papūsk*) *į diršę (diršėn)* (nėra kam) (p. 418).

Frazeologizmų bei posakių antraštėse duodama žodžių kilminė charakteristika: prieš skolinį bei svetimybę rašomas ^x ženklielis ir nurodoma, iš kurios kalbos jis yra patekęs į lietuvių kalbą, pvz.: ^x*čvikañ* (l.) (*kakarýkštėn, ^xpūčkōn* (sl.)) *gáuti* (p. 418); ^x*dūlę* (sl.) *prikìšti* (p. 419); ^x*rūrà* (sl. vok.) *atlìkus* vlg. (p. 426). Retkarčiais po žodžių rašomos ir tarminės pažymos: tarm., dz., suv., ž. Stilistinės pažymos, rodančios posakio priklausymą tam tikram stilistiniam kalbos sluoksniui, jo emocinį bei ekspresinį atspalvį, sritį, kurioje vartojamas posakis, duodamos prieš reikšmės (reikšmių) aiškinimą, pvz.: *gérklę išdérgti* šnek. (p. 54); *kraūjo lašėlis* bot. (p. 204); *kraūjį [nuo širdiės] nulėisti* juok. 'nusišlapinti' (p. 207); [*aukštýn*] *kulnùs užveřsti* menk. (p. 227); (pataikė) *kaip pirštù skylėn* iron. (p. 341); *sùbinę bučiuoti (laižýti)* kam vlg. (p. 437); *kaip šiknà viešnāgėje* vlg. (p. 448). Vis dėlto stilistinės pažymos žymimos ne visiškai nuosekliai, pvz., keiksmas ar plūdimosi posakiai, kaip *ėžio (ùbago) bamba* (p. 37), *óžio bamba* (p. 37), *vėlnio (vilko) gerklė* (p. 51), *krūpio (rūpkės, šuñs, šuniės) káilis* (p. 75), *vagiės (vilko) kulšis (kulšė)* (p. 623) ir daug kitų pateikta be pažymos menk. Nors daugumas rinkinio frazeologizmų bei posakių yra vartojami šnekamojoje kalboje, tačiau pažyma šnek. vartojama itin retai.

Tikslingas ir kai kurių reikšmių aiškinimas, pvz.: *kaip kiaulės blauzdà (blauzdaì)* iron. 'apie baltą = apie murziną, nešvarų žmogų, kūno dalį' (p. 40); *kaip be blauzdōs* 'blogai (apie seną, silpną) = blogai, sunku be ko' (p. 40); *su dėlnu užklótum* 'labai nedaug = sakoma apie nedidelį ko plotelį' (p. 47); *kaip į sùbinę vīsos gýslos* 'labai aišku = visi viena kryptimi, į vieną vietą (eina, veda, ppr. apie kelius)' (p. 67); *kaip sketerà* 'apie javus = sakoma apie tankius, vešlius javus' (p. 134); *kaip nāgas d* 'apie žadėjimą, davimą ir gavimą = mažas, menkas (dovis, davimas)' (p. 254); *kaip Darātės rietai* 'apie sukritusią, prastą duoną = apie suskilusią, suaižėjusią duoną' (p. 415); *širdys liñksta* 'jaučia patraukimą = vienas kitam jaučia patraukimą' (p. 621); *añt šunio uodegōs* 'veltui (rašyti) = veltui, perniek (ką daryti)' (p. 651) ir kt.

Rinkinyje kirčiuojami tik frazeologizmų ir posakių antraštiniai žodžiai. Gana nenuosekliai kirčiuojami frazeologizmų ir posakių struktūriniai komponentai: kai kurie įvardžiai, prielinksniai, dalelytės, jungtukai. Vieni jų kirčiuojami, kiti nekirčiuojami, pvz.: *kaip añt bámboš (bamba = ant bamba)* (p. 37); *nė dėlnu užklóti* (p. 47), *kaip degūtas prie pādo* (p. 287); [*neì*] *pādo nekainúoja (nevertas)* (p. 287); *nuō kójos pādo iki galvōš viršaūs* (p. 287); *rėžk iš pādo* (p. 287); *daugiaū po padù kaip añt viršaūs* (p. 287); *ar ant pilvo sėti* (p. 321); *dėl pilvo* (p. 321); *iš pilvo (už pilvą)* (p. 321); *nuō rañkų krìsti* (p. 392); *per rañkų rankàs* (p. 392); *prie rañkų laikýti* (p. 392); *tařp svetimų rañkų* (p. 392) ir kt. Tie struktūriniai komponentai, kurie yra prisišlieję prie kirčiuoto žodžio ir sudaro su juo vieną akcentuacinį vienetą, t. y. proklitikai ar enklitikai, neturėtų būti kirčiuojami.

Antraštėje net ir po keikiamųjų ar plūstamųjų posakių nerašytinas šauktukas. Jis rašytinas tik po iliustracinio šaukiamojo sakinio. Be reikalo rašomi šauktukai po šių ir panašių posakių antraščių, pvz.: *ėžio (^xùbago sl.) bamba!* (p. 37); *kařklo káilio výžena!* (p. 77); *tegù eina šunim kulnìš skùst!* (p. 229); *kad tu važinėtum pilvù!* (p. 329); *kad mào pėntys į priėkį (priėščion) atsisùkt!* (p. 230). Pasitaiko ir viena kita kirčiavimo ar korektūros klaida, kurių tokios apimties ir pobūdžio darbe sunku išvengti.

Čia nurodyti kai kurie netikslumai ar nenuoseklumai nėra kiek nesumenkina „Vaizdingųjų lietuvių kalbos posakių“ rinkinio vertės. Eilinis skaitytojas jų gal net nepastebės. Knygoje pateikta labai daug raiškių ir vaizdingų somatinių lietuvių kalbos posakių, kurie galėtų būti nepamainoma stilistinė priemonė beletristams, publicistams ir kiekvienam, kuris neabejingas gyvai, vaizdingai ir turtingai lietuvių kalbai, kuriam rūpi išraiškos sodrumas, spalvingumas, kalbos emocinis poveikis. Anot stilisto Juozo Pikčilingio, frazeologija yra stiliaus aukso valiuta. Tos „valiutos“ pasisems kiekvienas, kuris paskaitys ar bent pavartys Joninos Lipskienės „Vaizdinguosius lietuvių kalbos posakius“.

Klementina Vosylytė

Gauta 2009-01-21